

ZOEKEND NAAR GEVOELENS

Anna Enquist over Gerrit Kouwenaar

Anna Enquist, © Bianca Sistermans

Als er één fenomeen is dat bijzonder heeft bijgedragen aan het slechten van muren tussen dichters van diverse pluimage, zijn het de poëziefestivals, groot en klein. In literaire tijdschriften willen dichters zich nog wel eens achter hun strenge opvattingen verschansen, maar op festivals vallen de meeste barrières weg en vindt er geregeld verbredering plaats.

Een mooie getuige daarvan vormen twee recente publicaties van Anna Enquist met betrekking tot Gerrit Kouwenaar. In 1992, kort na haar debuut, had Enquist tijdens Poetry International kennisgemaakt met de ruim twintig jaar oudere en veelvuldig gelauwerde Kouwenaar. Het contact was direct van een voor beiden verrassende vertrouwelijkheid, mede doordat hun eerste gesprek tijdens een wandeling door Rotterdam in eerste instantie niet over poëzie ging, maar over lichamelijk ongemak van Kouwenaar. Voor de vreemde conversatie met iemand die hij nog maar net kent, zal Kouwenaar zich excuseren, maar ze praten intussen ook over taalgebruik en de ervaren dichter wijst de debutante op het boek *Het juiste woord*: “Onmisbaar. Als je bijvoorbeeld een bloem zoekt van drie lettergrepen met de heffing op de middelste, met een a erin – dan moet je dat boek hebben. Het ligt bij mij altijd op tafel.” In *Een tuin in de winter, Herinneringen aan Gerrit Kouwenaar* schrijft Enquist dat diezelfde wandeling volgens haar de kiem heeft geleverd van Kouwenaars gedicht ‘Kijk, het heeft gewaaid’:

Kijk, het heeft gewaaid

op het kleine bladstille plein
lagen groene bladeren die er niet hoorden

het was zomer zoals het behoorde
totaal als de oorlog die elders woedde

terwijl de stad als een bom lag te dromen
moest er een droom zijn geweest die niet droomde

iets om even te schrikken, in woorden, terwijl
de rivier de vrienden voorbijstroomde

zij spraken over taalgebruik tandbederf aan
staande doden, schatten de roerloze tegenover

prezen de dag tot diep in het donker, het was
zoals het altijd geweest was –

Hoewel sommigen uit Kouwenaars omgeving denken dat er in die zomer van 1992 een nieuwe relatie is ontstaan, weten de betrokkenen wel beter. “Ik denk”, schrijft Enquist, “dat ik al snel een ‘goede dochter’ ben geworden, een volwassen kind dat veel wist van ziektes en akelige kwalen, medisch en psychologisch fijn op de hoogte. Een zorgzaam kind met ongeveinsde belangstelling voor zijn werk; een kind dat zelf ook de pen had gepakt en dingen maakte die totaal anders waren dan de zijne, die hij vast zo nu en dan afkeurde maar toch nauwkeurig las. Voor mijn bits bijten had hij waardering. Dat ik niets moest hebben van het hogere, van alles wat naar spiritualiteit en religie zweemt, was een duidelijk pluspunt.”

De verschillen in belangstelling tussen beiden zijn vele: Enquist is geïnteresseerd in sport, Kouwenaar niet; voor Enquist is muziek onontbeerlijk, voor Kouwenaar niet; Enquist is een leek op kunstgebied, Kouwenaar een kenner; dat Kouwenaar bij medische kwesties zijn kop in het zand stak, kan Enquist niet goed rijmen met zijn interesse in allerlei andere gebieden. Voor Kouwenaar waren veel

Gerrit Kouwenaar, © Bert Nienhuis

Poëzie is van woorden gemaakt, maar daar moet je verder niet te veel woorden aan vuil maken

woorden taboe (“wereld” mocht al niet), Enquist schuwt die zware woorden niet. Ze kan over hem niet anders schrijven dan in relatie met haarzelf: ze weet, schrijft ze, wel zo ongeveer wat ze voor hem betekende (aandachtig oor, op den duur zelfs, samen met haar man Bengt Widlund, mantelzorger), maar wil erachter komen wat hij voor haar heeft betekend. Soms is zij duidelijk de psychoanalytica die niet lijkt te willen begrijpen dat ook een gelukkige jeugd *a writer's goldmine* kan zijn. Waar kwam die eeuwige zucht naar erkenning van Kouwenaar vandaan, vraagt zij zich af? Hij was toch welkom en gewenst geweest in het gezin waarin hij opgroeide?

Enquist heeft het zowel over de gezinsondereningen (met zijn vieren naar het Boekenbal, oudjaar bij Kouwenaar) als over de dichtersexkursies (door Kouwenaar handenwrijvend begroet met “lekker geld verdienen!”), over aardige en minder aardige

karakertrekken (er mocht van Kouwenaar in zijn huis nooit iets veranderen), samen naar het vakantiehuis van Kouwenaar en zijn vrouw Paula in Zuid-Frankrijk (nooit over tolwegen, altijd via dezelfde route), al snel ook over verval en dood van eerst Paula, later Gerrit. Maar steeds ook over poëzie.

Tegen kritiek van anderen verdedigde Kouwenaar de poëzie van Enquist met een waarderend: “Je moet dat goed lezen!” Enquist geeft toe dat zij zich slecht raad wist met Kouwenaars idee over de dichter als constructeur die “dingen” maakt van taal en niet als de weergever van emoties. Voor haar heeft taal juist direct met gevoel te maken (“misschien is het een beroepsdeformatie”, relateert ze). Intussen gaan hun gesprekken over een zorgvuldige strofe-indeling, het effect van interpunctie, het laten inklinken van een gedicht of over de voor- en nadelen van het al dan niet typen van een gedicht: zie je dan beter of het goed of slecht is of maakt het dan al een te professionele indruk?

Terloops geeft zij een mooie concieze definiëring van Kouwenaars manier van dichten: “Hij plakte zijn vertrouwde prefixen aan de werkwoorden vast, maakte die reflexief, ordende ze zodanig dat ze weerspiegelden wat hij in zijn hoofd had. Hij deelde de poëtische informatie in, plaatste witregels, dacht na over de lengte van de zinnen.”

Als beiden aan het begin van deze eeuw rouwen (om de gestorven vrouw respectievelijk dochter), blijkt Kouwenaar wel de gedichten te kunnen schrijven die in *totaal witte kamer* (2002) zullen komen, maar komt Enquist niet verder dan opschrijven. Bij Kouwenaar komt de poëzie in plaats van het praten, lijkt het. Zo kan hij nauwelijks met haar over de dood van haar dochter praten, maar wel vraagt hij op dringende toon of zij toch wel schrijft. Alleen al het denken aan bewerking maakt haar misselijk: “Ik zou ook wel zo gedistantieerd met mijn tekst willen omgaan, maar het kwam me als te afstandelijk voor. Ik was niet in staat om zoveel stappen terug van mijn verlies te zetten. Ik wilde dat ook niet. Alsof je het verdriet ook nog kon verliezen.” Pas als het haar jaren later wel lukt, met de roman *Contrapunt* (2008), krijgt zij meer begrip voor Kouwenaars tevredenheid met zijn bundel *totaal witte kamer*.

Het is jammer dat er naast deze poging van Enquist om te begrijpen wat Kouwenaar voor haar heeft betekend, geen contraboek bestaat van Kouwenaar over Enquist. Zou daar misschien uit naar voren zijn gekomen dat hij haar niet als een concurrent van zijn eigen ambities zag? Zij behoorde tot een andere schrijversgeneratie. Bovendien behaalde zij haar publiek succes allereerst met proza. Afgunst was Kouwenaar namelijk niet vreemd, zoals ten aanzien van Rutger Kopland, die zijn succes wel aan zijn poëzie te danken had. Die afgunst was overigens wederzijds. Bij Kopland kwam die tot uiting in verbittering over Kouwenaars sociale apathie, bij Kouwenaar in een denigrerende houding tegenover poëzie die troost en emoties verwoordt in plaats van ze te abstraheren.

Na *totaal witte kamer* heeft Kouwenaar nog maar één bundeltje gepubliceerd, *het bezit van een ruïne*, ter gelegenheid van Gedichtendag 2005. Zoals gebruikelijk bij dit soort boekjes waren het maar tien gedichten. “Maar”, dacht Kouwenaar, “nog vijftien erbij en ik heb weer een echte bundel.” Dat was geen al te zuinige schatting, want afgezien van enkele omvangrijke bundels uit de jaren zestig, waarvan hij er één met onverholen trots *100 gedichten* had genoemd, staan er in een bundel van Kouwenaar meestal nog geen dertig gedichten.

Toch is die nieuwe bundel er niet gekomen. Onder de gedichten die hij tussen 2005 en zijn dood in 2014 heeft geschreven, was er maar één dat hij het publiceren waard vond. Als hij twijfelde over de kwaliteit liet hij zich publicatie ontraden door zijn redacteur, Mirjam van Hengel. Wel heeft hij in deze periode nog een bloemlezing uit eigen werk samengesteld, *vallende stilte* (2008), waarbij hij zich liet assisteren door de dichter René Puthaar, die in Frankrijk bij hem in de buurt woonde.

Die bloemlezing is nog steeds verkrijgbaar en toch is er nu een nieuwe keuze uit zijn werk verschenen, door Enquist samengesteld, *Van woorden gemaakt*. En wat zeker zo opmerkelijk is: driekwart van wat in deze nieuwe bloemlezing staat, staat ook in *vallende stilte*. Toch is de bloemlezing van Enquist een totaal andere dan die van de dichter zelf. Dat blijkt voor een deel uit wat zij heeft weggelaten, maar vooral uit haar herordening van de gedichten: zij plaatst de gedichten niet zonder meer in de volgorde waarin ze ooit zijn gepubliceerd (zoals Kouwenaar ook al had gedaan in de eerdere bloemlezing *Een eter in het najaar*, 1989), maar brengt de gedichten onder in zeven thematische afdelingen.

Die thema's zijn niet bekende motieven uit Kouwenaars werk als 'steen', 'hand', 'huis', 'vlees', 'eten', 'woord' (wat bij een hardcore Kouwenaar-adept het geval zou zijn geweest), maar zij heeft tussen haar poëzie en die van Kouwenaar een brug geslagen door veel algemener levensbegrippen als uitgangspunt voor de afdelingen te kiezen: 'Vroeger', 'Oorlog', 'Leven', 'Verbindingen' (over vriendschap en liefde), 'Huis, tuin', 'Het maken', 'De dood'. De indeling is als die van zalen in de overzichtstentoonstelling die zou kunnen heten: *Een andere blik op Kouwenaar*.

Die andere blik levert een andere samenhang op. Kouwenaar en Puthaar hebben enkele langere reeksen, zoals 'weg / verdwenen' en 'kijk, het heeft gewaaid' integraal opgenomen, Enquist daarentegen heeft uit zulke reeksen maar een paar gedichten gekozen en die soms ook nog in verschillende afdelingen geplaatst. Voor haar is de thematische samenhang tussen uiteenlopende gedichten belangrijker dan de geconstrueerde, soms complexe samenhang van een reeks. Al blijven de gedichten tot op zekere hoogte een beeld geven van een dichterlijke ontwikkeling (per afdeling is de volgorde wel chronologisch), meer dan bij eerdere gelegenheden blijkt hoezeer ze zijn “besmet met leven”.

Ook de uitgebreide inleiding van Enquist draagt aan die indruk bij. Door de afstand die er aanvankelijk is tussen hun opvattingen over poëzie, is deze inleiding in eerste instantie een uitleg aan haarzelf, maar daarmee is het tegelijk een prachtige apologie voor de poëzie van Kouwenaar geworden. Poëzie is van woorden gemaakt, daarvan getuigt de titel van de bloemlezing. Maar daar moet je verder niet te veel woorden aan vuil maken: “Ik heb zijn poëzie altijd zoekend naar gevoelens gelezen en heb me laten ontroeren als ik ze vond. Het getheoretiseer over ‘het gedicht is van taal’ legde ik naast me neer.”

AD ZUIDERENT

ANNA ENQUIST, *Een tuin in de winter. Herinneringen aan Gerrit Kouwenaar*, Privé-Domein nr. 294, De Arbeiderspers, Amsterdam, 2017, 176 p.

GERRIT KOUWENAAR, *van woorden gemaakt. gedichten*, geselecteerd en ingeleid door Anna Enquist, Querido, Amsterdam, 2017, 168 p.